

„Mert a szívnek teljességéből szól a száj”

**Könyvtártudományi tanulmányok
Hajdu Géza 80. születésnapjára**

**SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Szeged, 2007**

Tartalom

Bevezető	7
Hajdu Géza életrajza	9
Domokos László: Hajdu Géza 80 éves. Levélféle öreg (?) barátomnak	11
Tóth Béla: Géza	13
Nagy Attila: Köszöntő	15
Szente Ferenc – Csapó Edit: Köszöntő	16
Soós Csilla: Hajdu Géza köszöntése 80. születésnapja alkalmából	17
Varga Róbert: Hajdu Gézáról	19
Kertész Károly: Köszöntő	22
Gerber György: Köszöntő	24
Vóna Györgyné Szűcs Mária: Köszöntő	26
Kocsis István: Ideje van a köszöntésnek	28
Nagy Attila: Kulturális globalizáció és nemzeti kánon avagy új/régi gyerekolvasók	36
Tuba László: Eseteim	42
Varga Róbert: Az olvasótábori és népfőiskolai módszerek összevetése	47
Gerber György: A nyelv szerepe Dunabogdány zártságának megőrzésében ..	53
Tóth Gyula: A 80 éves Hajdu Géza köszöntése	61
Baricz Zsolt: Az Óceántól az Érig	78
Buzai Csaba: Múlt, jelen, jövő a Barackosi Olvasókör életében	83
Fuchsné Benák Katalin: Áldásos életút: Olvasókörtől – olvasókörig	107
Gereben Ferenc: Cívis történetek	124
Harkai Daniella: A Szilléri-könyvtár és története	140
Monok István: Kit nevezhetünk könyvtárosnak a XVI–XVIII. századi Magyarországon?	156
Nemes Erzsébet: Olvasókörök régen és ma	165
Pajor Enikő: Egy mutató – és ami kiolvasható belőle. A bajai ferencesek Historia Domusának olvasata	174
Zvara Edina: Kéziratosságot és nyomtatott regulák Magyarországon a középkorban és a korai újkorban	187
Barátné Hajdu Ágnes: Az érzékelés és megjelenítés lehetőségei, különös tekintettel az ETO-ra	199
G. Szabó Lenke: A könyvtári munka etikai kérdései	221
Patkósné Hanesz Andrea: A könyvtári honlapok elemzésének, minőségének fontossága az információs társadalomban	232
Horváth Varga Margit: A Csemegi Károly Könyvtár és Információs Központban működő Európai Információs Pont marketingstratégiája ...	242

Mader Béla: A jövő könyvtára – a könyvtár jövője	249
Mátó Erzsébet: A hazai könyvtári-információs trendek érvényesülése a makói József Attila Városi Könyvtárban	259
Barátné Hajdu Ágnes: Hajdu Géza publikációinak jegyzéke	268
Szerzők	282

Monok István:

Kit nevezhetünk könyvtárosnak a XVI–XVIII. századi Magyarországon?

A magyarországi művelődés történetének kora újkori szakaszáról, vagyis a XVI–XVII. századról a magyar és a nemzetközi szakember gárda által kialakított kép meglehetősen lehangoló. A Hunyadi Mátyás uralkodása alatt (1458–1490) európai nagyhatalom csaknem két évszázadon keresztül három részre szakadt: nagyobb részét a Török Birodalom csatolta magához, Erdély független fejedelemség lett, a török patronátusa alatt élt, a Királyi Magyarország pedig a Bécsben, illetve Prágában székelő Habsburg királyok koronájához tartozott, de ténylegesen a magyar palatinus és a horvát bán irányításával élte életét. A kulturális intézményi rendszert nem csupán a folyamatos háborúk, illetve hadi események rombolták szét a XVI–XVIII. században, hanem a Kárpát-medence (az egykori Magyarország) lakossága többségének vallásváltoztatásai is. A magyarok krisztianizációjától (XI. század) a XVI. század elejéig kialakított egyházi és ezen belül iskolai rendszer a nyugat-európaival azonos szerkezetű volt, csupán a folyamatosan, hosszabb ideig működő egyetem hiányzik erről a palettáról. Ezeknek az intézményeknek természetesen könyvtáraik is voltak, a XVI. századra pedig kialakul a világi könyvbirtokló réteg is, követve a legendává vált király és könyvtár – Hunyadi Mátyás és a Bibliotheca Corviniana – példáját. A XVI–XVIII. században Magyarországon kialakulnak mindazok a könyvtári típusok, amelyek Európa nyugati felén. Természetesen a könyvtárak számát, illetve az olvasási kultúra hatását tekintve számos különbség kimutatható csakúgy, mint ahogy az egyes társadalmi rétegek, vallási vagy szakmai csoportok olvasmányai tartalmi összetételében is. A vizsgált időszakban közel 3000 könyvtárat tudunk a könyvek jegyzékével vagy katalógusával dokumentálni. Feltűnő jelenség, hogy a korszak alkotó értelmiségije (írók, tudósok, lelkészek, papok, orvosok, patikusok, jogászok stb.) közül csak nagyon kevésnek ismerjük a könyvtárát. Miként jellemezhetjük most már azokat a személyeket, akik a könyvekkel könyvtárosként foglalkoztak, vagyis megtervezték a vásárlásokat (a gyarapítást), jegyzékekbe foglalták a könyveket, kialakították a könyvtárak rendjét (feldolgozás), illetve segítettek a könyvek használatában?

A XVI. század első harmadától kezdődően a protestáns egyházak a Martin Luther, Johannes Bugenhagen, illetve Philipp Melanchthon által kidolgozott egyházi és iskolai rendszer megvalósításán dolgoztak. Luther 1524 elején megjelent felhívásában „An die Ratsherren aller Städten deutsches Landes” követeli, hogy a

tanácsok alapítsanak „gutte librareyen odder bücher heuser”.¹²⁶ Ezután a gyorsan szerveződő új egyház szabályzataiba is bekerült a könyvtárról való gondoskodás szükségessége. Johannes Bugenhagen, aki az 1528-as braunschweigi és az 1535-ös pomerániai Kirchenordnung összeállítója, ez utóbbiban külön kitért a könyvtárnak az egyházi és iskolai életben játszott szerepére és a fenntartás szükségességére.¹²⁷ Ezek a szabályzatok s később a már megvalósult német példák szolgáltak alapul a magyarországi, többségében német lakosságú evangélikus városoknak is, hogy a maguk tanácsi könyvtárait, iskoláit, illetve ezek gyűjteményeit a városukban volt szerzetesrendi könyvtárak megtartásával, anyaguk szelektálásával, majd gyarapításával létrehozzák. A gyűjtemények igen gyakran egy-egy parókián voltak elhelyezve, vagy akkor adták át a parókiának, amikor már kinőtte a városi tanácsi kereteket. A magyar könyvtártörténetből is ismerünk példákat. 1535-ben Kőszegen azokat a könyveket írták össze, amelyek a parókián, de a város tulajdonában voltak („im pfarhoff geinventiert worden ... zur gemeiner Stadt Güns bibliothekh gehörig”).¹²⁸ Brassóban az iskola könyvtára volt hasonló jogi státuszban.¹²⁹ A kassai Bibliotheca publica is feltehetően az evangélikus egyház

¹²⁶ Martin Luthers Werke. Hrsg. von Joachim Karl Friedrich Knaake [et al.] Weimarer Ausgabe. Bd. 15. 1899, 48. p.

¹²⁷ A braunschweigit lásd: Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von Emil Sehling. 6. Bd. I. Hälfte. Die Welfischen Lande. 1. Halbband. Die Fürstentümer Wolfenbüttel und Lüneburg mit den Städten Braunschweig und Lüneburg. Tübingen, 1955, 396. p. ; a pomerániait: Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von Emil Sehling. 4. Bd. Das Herzogtum Preußen. Polen. Die ehemals polnischen Landesteile des Königreichs Preußen. Das Herzogtum Pommern. Leipzig, 1911, (reprint: 1970) 336. p.: „Van librien. Unde sind in den steden in parhen unde klöstern etliche librien, dar denne etliche gude bökere inne sind, welcke itzunder iemmerlick unde schmelick vörkamen unde vörbrackt werden, dat men dar över ock bevelen unde vörordenen wille, dat solcke wol to hope vorsammet werden, unde in einer iewelicken stad eine gemeine liberie gehalten werde, vör de parners, predikers, scholmesters und scholgesellen etc.” – Ezen Kirchenordnugok könyvtártörténeti szempontú feldolgozását lásd: Radlach, Otto: Die Bibliotheken der evangelischen Kirche in ihrer rechtsgeschichtlichen Entwicklung. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 12 (1895) p. 153–173.

¹²⁸ Kőszeghy Sándor: XVI. századi könyvtáraink történetéhez. = Magyar Könyvszemle, 1894, p. 302–303. ; Lesestoffe in Westungarn II. Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt). Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged : Scriptum Kft., 1996, p. 31. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XV.) (Adattár ; 18/2.)

¹²⁹ Gross, Julius: Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, NF. 21 (1887) p. 591–708. Különösen: 596. p. ; Erdélyi könyvesházak = Bibliotheken in Siebenbürgen: Lesestoffe der

kezelésében, de a városi közösség használatában álló gyűjtemény volt.¹³⁰ A könyvtárosi feladatokat a gyűjteményt kezelő egyház lelkésze vagy a helyi iskola egyik tanára látta el. A legérdekesebb, könyvtárosi tevékenységre utaló példa a besztercebányai, ahol 1600 körül egy ilyen – modern kifejezéssel élve – állományrevízió alkalmával egy könyvjegyzék is született.¹³¹ Talán nem túlzás megkockáztatnunk azt a feltevést, hogy a nyilvános, az evangélikus egyház kezelésében álló könyvtár állományából kiválogatták az iskolai használatra alkalmas könyveket, s átadták őket az iskolának.

A protestáns iskolákban a könyvtárosok a XVIII. század közepéig az idősebb diákok közül kerültek ki. Munkájukat az iskolai statutumok szabályozták. Az első ilyen fennmaradt szabályzat 1621-ből való, amely a sárospataki kálvinista kollégium könyvtárhasználatát és a könyvtáros diák feladatait rögzíti.¹³² Ilyen szabályokat ismerünk a debreceni,¹³³ a kolozsvári¹³⁴ vagy a nagybányai¹³⁵ kálvinista kollégiumok életéből is. A *bibliothecarius* a végzős diákok közül került ki, ő volt a senior. Néha még ügyvezető segítsége is volt (*contrascriba*, *vice-bibliothecarius*). Gyakorlatilag a tanári kar tagjának számított, hiszen több tárgy oktatását a középszintű oktatásban is tanársegédekre (*collaborator*, *publicus praeceptor*) bízta, de még a liturgikus vezetőknek is voltak diák segédjeik (*cantores*). Az egyik legismertebb diák könyvtáros a debreceni Jánki Péter volt, aki 1738-ban

siebenbürger Sachsen. 1575–1750. Hrsg. von István Monok, Péter Ötvös, Attila Verók. Budapest : OSZK, 2004, p. 526–552. (Adattár ; 16/4.)

¹³⁰ Kassa város olvasmányai. 1562–1731. Sajtó alá rend. Gácsí Hedvig, Farkas Gábor, Keveházi Katalin, Lázár István Dávid, Monok István, Németh Noémi. Mutató: Farkas Gábor, Varga András. Szerk. Monok István. Szeged : JATE, 1990. p. 115–187. (Adattár ; 15.)

¹³¹ Magyarországi magánkönyvtárak III. Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmechánya. Sajtó alá rend. Viliam Čičaj, Monok István, Németh Noémi. Szerk. Monok István. Budapest–Szeged : OSZK–Scriptum Rt., 2003, p. 13–16. (Adattár ; 13/3.)

¹³² Partiumi könyvesházak. 1623–1730. (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah). Sajtó alá rend. Fekete Csaba, Kulcsár György, Monok István, Varga András. A kötetet és a mutatókat összeáll. Monok István, Varga András. Szerk. H. Takács Marianna. Budapest–Szeged : MTA Könyvtára, 1988, p. 12–13. (Adattár ; 14.)

¹³³ Békefi Remig: A debreceni Ev. Ref. Főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Budapest, 1899, p. 62–67. ; Fekete Csaba: Debreceni diákkönyvtárosok 1700 előtt. = Könyv és Könyvtár XVII. (1994) p. 95–107. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei ; 171.)

¹³⁴ Kolozsvár: Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely. Jakó Zsigmond anyaggyűjtésének felhasználásával sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor. Mutató: Farkas Gábor, Varga András. Szerk. Monok István. Szeged : Scriptum Kft., 1991, 50. p. (Adattár ; 16/2.)

¹³⁵ Nagybánya, i. m. Adattár ; 14. p. 378–379.

elkészítette a könyvtár új alfabetikus rendű katalógusát.¹³⁶ Ezt a XVIII. század végéig használták (kiegészítésekkel persze). Az iskolai rendtartásokat a XVIII. század közepén újítták meg, ekkor a könyvtárat kezelő diák fölé felügyelő tanárt helyeztek, aki a *bibliothecae praefectus* címet viselte. Általában a humán tudományok egyikét oktatta, feladata a könyvtár gyarapításának tartalmi irányítása, a szakrendnek az átalakuló tudományrendszernek megfelelő fejlesztése volt elsősorban. A XVIII. század során többen közülük megírták az iskola, illetve az iskolai könyvtár történetét is. Az egyik legismertebb ilyen könyvtáros-tanár a sárospataki Szombathy János volt.¹³⁷ A protestáns iskolákban a diákok és tanárok könyvtára csak a XIX. század második felében vált szét, ettől kezdve a diák-könyvtár kezelésébe ismét bevonták a diákokat is.

Vannak azonban olyan esetek is, amikor – különösen a könyvtár alapítási periódusában – a protestáns gyülekezet lelkésze, illetve az iskola tanára látta el a könyvtárosi feladatokat. A legjobb példa erre az esetre a soproni lutheránus iskola könyvtára, illetve Matthias Lang személye a XVII. század második felében. Lang maga szervezte a beszerzést, a kötetést és az olvastatást is.¹³⁸ Gondoskodni kívánt szakszerűségben felkészült utódról is, talán ezért disputált a soproni Adam Gruber a lipcsei egyetemen „De bibliothecis” címmel. Eddigi ismereteink szerint ő az egyetlen olyan magyarországi diák, aki egyetemi tanulmányai befejeztével a könyvtárakról írta szakdolgozatát.¹³⁹ Maga a munka Justus Lipsiusnak hasonló című munkáját¹⁴⁰ követi gondolatilag, de felhasználta Joachim Johann Mader,¹⁴¹ Johann Lomeier¹⁴² és Michael Neander¹⁴³ könyvtárakról írott tanulmányait is.

¹³⁶ Fekete Csaba: Jánki Péter munkássága a kollégiumi könyvtárban. = A Déri Múzeum Évkönyve. 1991. Debrecen, 1993, p. 309–331.

¹³⁷ Barcza József: Magyar könyvtárosok és bibliográfusok, Szombathi János. (1739–1823) = Könyvtáros, 1963 p. 32–44.

¹³⁸ Adattár ; 18/2. p. 478–536.

¹³⁹ Disputatio de bibliothecis, quam permittente inclyta Philosophica Facultate in Academia Lipsiensi ... Anno MDCLXXVIII. Publice proponit M. Johannes Georgius Zihn Sula-Francus, Respondente Adamo Gruber Sempronio-Pannonio. Lipsiae, Johann Georg, 1678 (RMK III. 2918)

¹⁴⁰ De bibliothecis syntagma. Sok kiadás ismert, az Opera omnia Vol. 3. Antverpiae, 1637, off. Plantiniana p. 625–636. lapjain is olvasható.

¹⁴¹ De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum opus aversa monstrat pagina, libelli et commentationes. Helmstedt, 1666, Henning Müller.

¹⁴² De Bibliothecis liber singularis. Zutphaniae, 1669, Henricus Beer ; második kiadás: Utrecht, 1680, Johann Ribb.

¹⁴³ De bibliothecis deperditis ac noviter. Instructis. = De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum, quos aversa monstrat pagina, libelli et commentationes, cum

Nincsen azonban információnk arról, hogy Gruber valóban könyvtárosként dolgozott volna a későbbiekben.

A katolikus intézmények könyvtárai közül a különböző rendek a központi rendi előírásoknak megfelelően alakították ki, gyarapították és olvastatták könyvtáraikat. Így rendenként változó módon ugyan, de a könyvtáros mindig a rend tagja volt, a könyvtárak a klauzúra területén voltak, használatuk nagyobb részt csak a rendház lakóinak volt engedélyezett. Az egyetlen olyan rend, amelyet Magyarországon alapítottak, a pálos rend (*Ordo Eremitarum Sancti Pauli primi Eremitae*). A török terjeszkedés előtt 60–63 rendházuk volt a Kárpát-medencében, de a XVI–XVII. században gyakorlatilag csak néhány működött megszakításokkal. A rendi életet a lengyelországi czestochowai kolostorból és a Horvát Bánság területén lévő Lepoglavából irányították. A XVII. század közepén megreformálták a rendi szabályokat, és elkezdődött a rend újjászervezése. A konstitúciók a könyvtárral és a könyvtáros feladataival is foglalkoztak.¹⁴⁴ A liturgikus könyveket a kántorra bízta, és a templom sekrestyéjében helyezték el. A többi könyv a könyvtárba került, és kineveztek egy könyvtáros testvért. Ennek feladatai voltak: katalógus készítése (külön nyilvántartva az eretnek könyveket) az előírt szakrendnek (*canon librorum*) megfelelően, a könyvek fizikai elhelyezése ugyanebben a tematikus rendben, a könyvekbe be kellett írnia a rendház possessor bejegyzését, a rendházon belüli kölcsönzés (ennek jegyzékbe foglalása), a kölcsönzött könyvek visszavétele és beszámoló a könyvtár állapotáról a priornak a húsvét utáni héten. Ugyancsak ő felelt a könyvek fizikai állapotának megőrzéséért, javításáért. A későbbi rendi határozatok újabb feladatokat róttak a könyvtárosra, nevezetesen a rend történetének annales-szerű követését, amely historikus jegyzeteket három évente összegezve a rend vezetőihez kellett eljuttatnia.¹⁴⁵ Láthatjuk tehát, hogy a rendi könyvtárosok feladatai általánosságban megegyeztek a többi rend előírásaiban megtalálhatóakkal, és a könyvtáros személy nem lehetett laikus testvér vagy más világi személy.

A katolikus iskolák többsége a jezsuiták, illetve a piarista rend kezében volt. A XVII. században általában nem tudtak két könyvtárat – rendi könyvtár és iskolai könyvtár – fenntartani, így a diákok is a rend könyveit használhatták, és

praefatione de scriptis et bibliothecis antediluvianis. Helmestadii, Henning Müller, 1666 ; egy különálló második kiadás: Helmstedt, Wolfgang Hamm, 1702

¹⁴⁴ *Constitutiones Religionis S. Pauli primi Eremitae a Sanctissimo Domino Nostro Papae Urbano VIII approbatae et confirmatae*. Romae, 1644, p. 131–132: *De officio bibliothecarii* (cap. 24.)

¹⁴⁵ Knapp Éva: *A máriavölgyi pálos kolostor a 18. században*. 1. = *Magyar Könyvszemle*, 108. évf. 3. sz. (1992) p. 194–195.

ugyanaz a könyvtáros szolgálta ki őket, mint a rend tagjait. A XVIII. század elejétől kezdve folyamatosan különvált a két könyvtár, és a diákoknak külön engedély kellett, ha az iskolai gyűjteményben meg nem található könyvet szerettek volna olvasni. Az 1635-ben Nagyszombatban alapított jezsuita egyetem, csakúgy, mint az 1666-tól felsőfokú intézményként működő, ugyancsak jezsuita kassai gimnázium könyvtárát a tanárok közül kinevezett *bibliothecarius* irányította.¹⁴⁶ A XVIII. században ezek a könyvtárosok többnyire történészek voltak, akik az oktatási feladatot lassan elhagyva könyvtárosként (egy-egy segéddel) és kutatóként dolgoztak tovább. Az 1736-ban alapított selmecebányai bányamérnöki főiskola már nem rendi intézmény volt, könyvtárát a történelem előadója irányította.¹⁴⁷

A katolikus főpapi gyűjtemények a XVI. században magánkönyvtáraknak értelmezhetők, de 1601-től kezdődően a főpapok kötelesek voltak könyvtárukat a püspökségre, illetve érsekségre hagyni. Így alakult ki a XVII–XVIII. század folyamán az a könyvtári rendszer, amely ma is látogatható műemlékkönyvtárak sorát alakította ki (Nagyszombat–Esztergom, Kalocsa, Eger, Vác, Gyulaféhérvár, Szombathely, Pécs).¹⁴⁸ A bibliofil főpapok személyes gyarapító tevékenységét a könyvtáros feladatokkal megbízott, általában kanonoki rangú személy vagy világi tudós látta el. Jó példa erre az esztergomi Batthyány-gyűjtemény története: Batthyány József (1727–1799) könyvtárépítő munkásságának sokat köszönhet a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár is¹⁴⁹, de a legnagyobb érdemei az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár állományának kialakításában vannak. 1769-ben ő vásárolta meg (és dolgoztatta fel Miller Jakab Ferdinánddal) a tudós Bél Mátyás hagyatékát. Esztergomi érseki kinevezése után is Pozsonyban tartotta könyvtárát, benne a talán legértékesebb kéziratgyűjteményt. Pozsonyban könyvtárosai Calovino József és Jordánszky Elek kanonokok voltak. Esztergomba már a rende-

¹⁴⁶ Tóth András – Vértessy Miklós: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története = Historia Bibliothecae Universitatis Budapestinensis. 1561–1944. Budapest, 1982, p. 26–39. ; vö. Tóth András: Geschichte der Universitätsbibliothek Budapest. (1561–1918). Bibliothek und Wissenschaft, 1969, p. 197–242.

Zsámboki László: Die Schemnitzer Gedenkbibliothek von Miskolc, Ungarn, Miskolc, 1978 (Publikationen der Zentralbibliothek der Technischen Universität für Schwerindustrie ; 18.)

Szarvasi Margit: Magánkönyvtárak a XVIII. században. Budapest, 1939 ; Berlász Jenő: Magyarország egyházi könyvtárjai a XVI–XVIII. században. = Régi könyvek és kéziratok. Összeáll. Pintér Márta. Budapest, 1974, p. 221–226. ; Berlász Jenő: Könyvtári kultúránk a 18. században. = Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerk. Szauder József, Tarnai Andor. Budapest, 1974, p. 283–332.

¹⁴⁹ Boros István: A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. Budapest : Balassi K., 1994

zett – és az utódoktól gyarapított – könyvtárat szállították át 1820-ban.¹⁵⁰ Tipikusnak mondható a kalocsai érseki könyvtár gyors újjászervezése: a káptalan könyvtárát egyesítették a kinevezett érsek, Patachich Ádám magánkönyvtárával (1776), s így jött létre a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. Patachich maga is részt vett a szervezőmunkában, több római, bécsi, pesti és bajorországi könyvkereskedővel volt rendszeres kapcsolata, akiknek segítségével a bibliotéka gyorsan gyarapodott. A könyvtár bútorzatának kialakítását már Fogarasi András könyvtáros irányította. Később a történetíró könyvtáros jezsuita Katona István szakmai irányításával a gyűjteményt megduplázták, és létrehozták a XVIII. századi Magyarország egyik legnagyobb könyvtárát.¹⁵¹

A főpapi könyvtárak közül a Pécsi Püspöki Könyvtár, Klimó György püspöksége idején, 1764-ben nyilvános városi könyvtárrá vált, és ekkor főállású (tudós) könyvtárost kapott Koller József történetíró személyében.¹⁵² Az Egri Püspöki Könyvtárat pedig Esterházy Károly egyetemi könyvtárrá fejlesztette, hiába remélve, hogy egyetem-alapítási engedélyt is kap majd. Az egyetemi könyvtári funkcióra való felkészülés miatt több kanonok, illetve világi személy – a legismertebb Büky József – is könyvtárosi tevékenységet végzett Esterházy felkérésére.¹⁵³

A magánkönyvtárak a XVI–XVII. században többnyire olyan kis számú könyvet birtokoltak, hogy nem kellett külön könyvtáros személyről gondoskodni. Az egyetlen tudós könyvtár, amelyet maga a tulajdonos katalogizált, Hans Dernschwam könyvtára volt. A katalógus a közel 200 könyvről 1552-ben készült el, a könyvek leírása egyedülállóan részletes. A címleírásnál rögzített adatelemek (szerző, cím, kiadási hely, év) mellett Dernschwam a kötetek tartalomjegyzékét is leírta, amennyiben több szerzőnek kisebb munkái voltak abban, vagy egy-egy szerzőnek több műve. A Besztrecebányán őrzött könyvtár darabjait barátainak kölcsön is adta, és ezeket a kölcsönzéseket is feljegyezte.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Szelestei N. László: Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa. Budapest : MTAK, 1984 ; Beke Margit: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa. Budapest : OSZK, 1991

¹⁵¹ Lásd a 147. jegyzetet!

¹⁵² A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. Szerk. Boda Miklós, Kalányos Katalin, Surján Miklós, Tüskés Tibor. Pécs, 2000, p. 77–133.

¹⁵³ Antalóczi Lajos: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár története. 1793–1996. Eger, 1996 ; Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Eger, 1997

¹⁵⁴ A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Kísérőtanulmányal közreadja: Berlász Jenő. Sajtó alá rend., mutató: Keveházi Katalin, Monok István. Munkatárs: Varga András. Szeged : JATE, 1984, passim (Adattár ; 12.)

A magyarországi arisztokraták udvaraikban kialakított könyvtáraiban mindig alkalmaztak valakit, aki segített a gyarapítás, az összeírás gondjaiban vagy éppen a könyvtár rendjének kialakításában. Általában az udvari pap vagy lelkész, néha a jószágigazgató.¹⁵⁵ Mindegyikre tudunk példákat mondani. Az egyik legismertebb könyvtárrendezés 1611-ben a Thurzók biccsei udvarházában történt. A könyvtár új bútort kapott, a könyveket egységes jelleggel bekötötték, és elkészül a szerzői és a tematikus összeírás is. A munkákat a főúr, Magyarország nádora, Thurzó György személyi titkára, Samuel Hamel irányította, illetve végezte el.¹⁵⁶ Rákóczi György sárospataki könyvtárát a kálvinista lelkész, Tolnai Pap István gondozta Debreceni Tamás jószágigazgatóval. Ismerünk olyan jegyzéket is, amely duplumjegyzékként készült el az Erdélybe, a fejedelmi könyvtárba küldendő könyvekről.¹⁵⁷ A hadvezér Zrínyi Miklós könyvtárát az udvari pap, Mark Forstall rendezte újra, új tematikus rendet kialakítva 1662-ben, és ez alkalommal katalógust is készített a könyvekről.¹⁵⁸ A XVII. században a legnagyobb arisztokrata könyvtárak a pottendorfi Nádasdy-, illetve a fraknoi Esterházy-gyűjtemény voltak. Ezek a családok már alkalmaztak könyvtárost is, akiknek személyét sajnos nem ismerjük. Források utalnak azonban arra, hogy ezek az udvari tudós környezetből kerültek ki, és nem kizárólagos feladatuk volt a könyvtárral való foglalkozás.¹⁵⁹

A könyvtáros mint foglalkozás a XVIII. században alakult ki Magyarországon, legtöbbször a tudományos tevékenységet is folytató személyi titkárokból, illetőleg az udvarban élő familiálisok közül vált valaki azzá. A XVIII. század végére a főúri család könyvtárosává lenni vonzó volt néhány polgári származású

¹⁵⁵ Monok István: Arisztokraták és könyvkultúra a XVI–XVII. században két birodalom határán. – A Bánffy-család alsóindvai udvara és könyves műveltsége. – A Nádasdy-család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége. – A Batthyány-család németújvári udvara és könyves műveltsége. = Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények. 1500–1700. Szerk. Monok István. Budapest : OSZK, 2005, p. 11–16., p. 61–104.

¹⁵⁶ Ludányi Mária: Könyvtárrendezés Thurzó György udvarában 1611-ben. = Collectanea Tiburtiana. Szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint. Szeged, 1990, p. 271–277. (Adattár ; 10.)

¹⁵⁷ Monok István: A Rákóczi-család könyvtárai = Bibliotheken der Familie-Rákóczi. 1588–1660. Szeged, 1996, p. 3–29. (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárjai, Bibliotheken im Karpathenbecken der frühen Neuzeit, Vol. 1.)

¹⁵⁸ A Bibliotheca Zriniana története és állománya = History and Stock of the Bibliotheca Zriniana. Ed. by Gábor Hausner, Tibor Klaniczay, Sándor Iván Kovács, Géza Orlovsky. Budapest, 1992

¹⁵⁹ Madas Edit – Monok István: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. Budapest : Balassi K., 2003, p. 139–149.

értelmiségi számára is. Az erdélyi magyarság központi gyűjteményének megalapítója, a főúr Teleki Sámuel (1739–1822) hosszú nyugat-európai tanulmányútja során alapozta meg könyvtárát. Útja során módszeresen vásárolta a könyveket, tematikusan törekedve az enciklopédikus teljességre. Marosvásárhelyen 1799 és 1802 között könyvtárat építtetett. Egyike azon keveseknek, aki könyvtáráról a korban katalógust jelentetett meg (1796 és 1819 között négy kötetben). A könyvtár rendjét, annak ellenére, hogy könyvtárost is alkalmazott (Kelemen Márton), személyesen felügyelte, sőt a család másik ágának könyvbeszerzéseit is segítette. A marosvásárhelyi Teleki-téka még életében, 1802-ben vált nyilvános könyvtárrá.¹⁶⁰ A magyar nemzeti könyvtár megalapítója, Széchényi Ferenc (1754–1820) ugyancsak európai körúton vett részt iskolai tanulmányai után. Csehországba, a német fejedelemségekbe, Hollandiába, Angliába, majd Olaszországba látogatott. Hazatérve Sopronhorpácson és a nagycenki kastélyban alakított ki könyvtárat. Könyvtárosai Hajnóczy József (1750–1795), majd Tibolth Mihály (1765–1833) voltak. Könyvtárát 1802-ben ajánlotta fel egy nemzeti könyvtár (Bibliotheca Regnicolaris) alapítására. A könyvtár katalógusának kiadását 1799-ben kezdték el, a pótköteteket 1803-ban és 1807-ben nyomtatták.¹⁶¹

Az első olyan könyvtáros, aki azért kapott fizetést, mert a könyvtári gyűjteménnyel foglalkozott, a már említett Müller Jakab Ferdinánd volt. Széchényi Ferenc őt nevezte ki a nemzeti könyvtár élére, és adta feladatul neki a gyűjtemény ápolása mellett egy nemzeti múzeum koncepciójának kidolgozását. Müller ezzel 1808-ra készült el. E koncepció alapján a Magyar Országgyűlés vette át a Magyar Nemzeti Múzeum és Könyvtár fenntartását.

¹⁶⁰ Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár : EME, 1997

¹⁶¹ Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története. 1802–1867. Budapest OSZK, 1981